

પૂજ્ય લાલચંદભાઈના પ્રવચનો

શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, અધિકાર ૧

તા. ૦૫-૦૭-૧૯૮૨

લંડન હોલમાં પ્રવચન નં. ૨

આ શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક નામનું એક શાસ્ત્ર છે. તે લગભગ બસો ત્રીસ વર્ષ પહેલાં પંડિતપ્રવર ટોડરમલજી સાહેબે લખેલું છે. એનું પાનું બીજું છે. એમાં શરૂઆતમાં અરિહંતનું શું સ્વરૂપ, સિદ્ધનું, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુનું શું સ્વરૂપ છે એ પહેલાં પ્રતિપાદન કરે છે.

કેમ કે જ્યાં સુધી જીવને સાચા દેવ, ગુરુ અને શાસ્ત્ર, તેનું સાચું શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી એને કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્રનું શ્રદ્ધાન હોય છે. એ છોડીને સાચા દેવાદિનું શ્રદ્ધાન કરીને જે અનુભવી પુરુષોએ તે શાસ્ત્રની રચના કરી છે, જે સર્વજ્ઞ પરમાત્માની પરંપરામાં આવેલાં જે ભાવો છે, એ ભાવો જે શાસ્ત્રમાં લખેલાં હોય અને જેમાં વીતરાગ પોષક વાણી હોય, રાગ પોષક નહિ પણ વીતરાગ પોષક વાણી હોય તે વાણી ખરેખર જિનેન્દ્રભગવાનની છે એ એની પરીક્ષાનું મૂળ છે.

કેમ કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા થયા, એ વીતરાગ થયા પછી એની દિવ્યધ્વનિ છૂટે છે. એમાં વીતરાગ થવાનો ઉપદેશ હોય છે. રાગ કરો, પુણ્ય-પાપ કરો એ ઉપદેશ એમની વાણીમાં હોતો જ નથી. પણ વીતરાગભાવ પ્રગટ કરો એ જ એમની વાણીમાં આવેલું છે. તો પહેલાં સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું જીવે શ્રદ્ધાન કરવું જોઈએ. ખોટા દેવાદિનું શ્રદ્ધાન છોડવું જોઈએ. તેથી પ્રથમ અરિહંત પરમાત્માના સ્વરૂપનું વિવેચન છે.

હવે અહીં જેને નમસ્કાર કર્યા છે તેનું સ્વરૂપ ચિંતવન કરીએ છીએ, કારણ કે સ્વરૂપ જાણ્યા વિના એ નથી સમજાતું કે હું કોને નમસ્કાર કરું છું? ણમો અરિહંતાણં તો બધા બોલે પણ એનું ખરું સ્વરૂપ શું છે એ જો લક્ષમાં હોય તો એને ખરેખર વંદનનો લાભ મળે. માટે અને તે સિવાય ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ પણ ક્યાંથી થાય? ત્યાં પ્રથમ અરિહંતનું સ્વરૂપ વિચારીએ છીએ. અરિહંતનું સ્વરૂપ, અરિહંત પરમાત્માના સ્વરૂપનું વર્ણન.

અરિહંતનું સ્વરૂપ

જે ગૃહસ્થપણું છોડી, મુનિધર્મ અંગીકાર કરી, નિજસ્વભાવ સાધન વડે ચાર ધાતિકર્મોનો ક્ષય કરી અનંત ચતુષ્ટયરૂપે બિરાજમાન થયા છે. પ્રથમ આત્મા સમ્યગ્દર્શનને પામે છે, એ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં પામે છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ પછી ચારિત્રનું સ્ટેજ આવે છે. ત્યારે તે જ આત્મા ગૃહસ્થ અવસ્થા છોડીને, જંગલમાં જઈને સાધુ પદ અંગીકાર કરીને, મુનિધર્મ અંગીકાર કરીને... સાધુ એટલે જે આત્માને સાધે, જે નિરંતર શુદ્ધાત્માની સાધના કરે તેને સાધુ કહેવામાં આવે છે. સાધુ રાગને સાધતા નથી, પાંચ મહાવ્રતના પરિણામને સાધતા નથી. પાંચ મહાવ્રતના પરિણામ હોય ખરા પણ એને સાધતા નથી પણ જે પોતાના શુદ્ધાત્માને નિરંતર સાધે છે, જેમાં એકાગ્ર થઈને ધ્યાનમાં લીન થાય છે એવા સાધુ અથવા મુનિરાજ, મુનિધર્મ અંગીકાર કરી, નિજસ્વભાવ સાધન

વડે, કેવળજ્ઞાનનું સાધન પોતાનો શુદ્ધાત્મા અને એના આશ્રયે એમાં લીન થઈને જે શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય, અને અશુદ્ધિની હાનિ થાય અર્થાત્ વીતરાગભાવની વૃદ્ધિ અને રાગની હાનિ એવી એક દશા પ્રગટ થાય. જેટલી માત્રામાં વીતરાગભાવનું ગ્રહણ થાય છે આત્માના આશ્રયે, તેટલી જ માત્રામાં પરાશ્રયે રાગ છૂટતો જાય છે. એમ ગહણપૂર્વક ત્યાગ પરમાત્મા ફરમાવે છે. એકલો કોરો ત્યાગ નહિ પણ ગ્રહણપૂર્વક ત્યાગ. જેટલી એકાગ્રતા વધતી જાય છે, જેટલો વીતરાગભાવ વધતો જાય છે તેટલું વીતરાગભાવનું ગ્રહણ અને તેટલી માત્રામાં રાગાદિ કષાયનો અભાવ થતો જાય છે.

એવા **નિજસ્વભાવ સાધન વડે ચાર ધાતિકર્મોનો ક્ષય કરી**, જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય એમ ચાર પ્રકારના સર્વજ્ઞભગવાને કર્મ કહ્યા છે. એ કર્મના બે પ્રકાર છે, એક ભાવકર્મ અને એક દ્રવ્યકર્મ. ભાવધાતિકર્મ એને કહેવાય કે જે આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોને નાશ કરે તેને ભાવધાતિ કર્મ કહેવામાં આવે છે અથવા તેને ભાવકર્મ કહેવામાં આવે છે. એ જીવના પરિણામ છે. રાગ-દ્વેષ અને મોહ એ જીવના પરિણામ એને ભાવધાતિકર્મ એટલે કાર્ય કહેવામાં આવે છે. અને નિમિત્તપણે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, અંતરાય અને મોહનીય એ ચાર પ્રકારના નિમિત્તપણે ધાતિકર્મો છે.

જ્યારે ભાવધાતિકર્મનો અભાવ થાય છે ત્યારે નિમિત્તપણે ચાર પ્રકારના ધાતિકર્મોનો પણ અભાવ થઈ જાય છે, ક્ષય થાય છે. તે **ક્ષય કરી અનંત ચતુષ્ટયરૂપે બિરાજમાન થયા છે**. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ, અનંતવીર્ય એવી આત્માની ઉત્કૃષ્ટ દશા એ પ્રગટ થાય છે. **ત્યાં અનંતજ્ઞાન વડે તો પોતપોતાના અનંત ગુણપર્યાય સહિત સમસ્ત જીવાદિ દ્રવ્યોને યુગપત્ વિશેષપણાએ કરી પ્રત્યક્ષ જાણે છે**. જ્ઞાનનો સ્વભાવ, કેવળજ્ઞાનનો સ્વભાવ પોતાના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને પ્રત્યક્ષ જાણવું અને લોકાલોક, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, જડ અને ચેતન એ પણ જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષપણે જણાય જાય છે.

એવું કોઈ અયિત્ય જ્ઞાનનું-દિવ્યજ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે કે પ્રત્યક્ષપણે પોતાનો આત્મા અને પ્રત્યક્ષપણે લોકાલોક એક સમયમાત્રમાં ઈચ્છા વિના જણાય જાય છે, એનું નામ અનંતજ્ઞાન છે. **અનંતદર્શન વડે તેને સામાન્યપણે અવલોકે છે**. સામાન્ય અવલોકનનું નામ દર્શન છે. પોતાના આત્માને પણ દેખે અને જગતના પદાર્થોને પણ દેખે; પણ ભેદ પાડ્યા વિના જે દેખે તેને સામાન્ય અવલોકન, દર્શન ઉપયોગ, કેવળદર્શન ઉપયોગ કહેવામાં આવે છે. જેમ કેવળજ્ઞાન ઉપયોગ છે એમ કેવળદર્શન ઉપયોગ પ્રગટ થાય છે.

અનંતવીર્ય વડે એવા ઉપર્યુક્ત સામર્થ્યને ધારે છે. અનંતવીર્ય એટલે આત્માનું બળ. એ આત્માનું એવું બળ પ્રગટ થાય છે કે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન અને અનંતસુખને એક સમયમાત્રમાં ભોગવે છતાં જ્યાં થકાવટ હોય નહિ એને અનંતવીર્ય પ્રગટ થયું કહેવામાં આવે છે. વીર્યની હીણતા હોય ત્યારે કષાયભાવ હોય છે. અને કષાયભાવ છે તેમાં તેને વેદનમાં આત્માને થકાવટ આવે છે, થાક લાગે છે. પછી ગમે તેવી પુણ્યની ક્રિયામાં જીવ રોકાણો હોય તો પણ વધારે વખત એમાં ટકી શકતો નથી. કેમ કે કષાયની મંદતાનું વેદન એમાં આત્માને થાક લાગે છે. અને જ્યારે અનંતસુખ પ્રગટ થાય છે, અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન પ્રગટ થાય છે ત્યારે સાથે અનંતવીર્ય પણ પ્રગટ થાય છે.

વીર્ય એટલે આત્મબળ. એવું આત્મબળ પ્રગટ થાય છે કે અનંતસુખને સમયે-સમયે ભોગવે છે. એ સ્વભાવ હોવાથી અને અનંતવીર્ય પ્રગટ થયું હોવાથી, કષાયનો અભાવ થવાથી એને કોઈ કાળે પણ થાક લાગતો નથી. બલ્કે ઉલટો એને અતીન્દ્રિય આનંદ આવે છે.

અનંતવીર્ય વડે એવા ઉપર્યુક્ત સામર્થ્યને ધારે છે તથા અનંતસુખ વડે નિરાકુલ પરમાનંદને અનુભવે છે. અનાકુળ આનંદને અરિહંત પરમાત્મા સમયે-સમયે અનુભવે છે. **વળી જે સર્વથા સર્વ રાગ-દ્વેષાદિ વિકાર ભાવોથી રહિત થઈ શાંતરસરૂપ પરિણમ્યા છે, ક્ષુધા, તૃષ્ણાદિ સમસ્ત દોષોથી મુક્ત થઈ, જેને ક્ષુધા નથી, તૃષ્ણા નથી, જેને ભૂખ લાગતી નથી, જેને તૃષ્ણા લાગતી નથી, જેને રોગ નથી, શોક નથી, ભય નથી એવા પરમાત્મા અરિહંત જેને ઔદારિક શરીર હોય છે;** એ અરિહંતના શરીરને જોતાં જીવને સાત ભવ દેખાય છે. ભૂતકાળના ત્રણ, ભાવિના ત્રણ અને વર્તમાનનો એક ભવ. એવું નિર્મળ સ્ફટિકમણિ જેવું એનું પરમ ઔદારિક શરીર હોય છે. દેખનારને પોતાના સાત ભવ દેખાય છે.

ક્ષુધા, તૃષ્ણાદિ સમસ્ત દોષોથી મુક્ત થઈ દેવાધિદેવપણાને, જો દેવને ભૂખ લાગતી નથી તો અરિહંત જે દેવોના દેવ તેને ભૂખ અને તૃષ્ણા, રોગ અને શોક બિલકુલ હોઈ શકે નહિ. દેવાધિદેવપણાને પ્રાપ્ત થયા છે. દેવનાં પણ દેવ છે. તે સમવસરણમાં ઉપરથી સ્વર્ગના દેવો આવે છે, દેવીઓ આવે છે, ઈન્દ્રો આવે છે, ચક્રવર્તી પણ એની સભામાં આવે છે અને એને નમસ્કાર કરે છે. આયુધ અંબરાદિ વા અંગ વિકારાદિક જે કામ-ક્રોધાદિ નિંધ ભાવોનાં ચિહ્ન છે તેથી રહિત જેનું પરમૌદારિક શરીર થયું છે. જેમ બીજા લોકો કલ્પનાથી પરમાત્માને કલ્પે છે અને કોઈને તો બાણ અને તીર અને તલવાર અને ગદા એવા ચિહ્નો જે હોય છે, એ અરિહંત ભગવાનને કોઈ પણ પ્રકારના એવા આયુધ એના શરીર ઉપર હોતા જ નથી. અને અંબરાદિ - કપડું પણ એના શરીર ઉપર હોતું નથી. વા અંગ વિકારાદિક એના શરીરનાં (અંગ વિકાર રહિત હોય છે). એટલી બધી પુણ્ય પ્રકૃતિ છે કે શરીર પણ કોઈ બેડોળ બિલકુલ હોતું નથી. અંદર એવી પુણ્યની પ્રકૃતિને કારણે શરીર પણ સામ્ય-સામ્ય, એના શરીરને જોતાં પણ આત્માને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય, વીતરાગભાવ પ્રગટ થાય એવી એની સામ્યમૂર્તિ, પરમઔદારિક શરીર થાય છે. કામ-ક્રોધાદિ નિંધ ભાવોનાં ચિહ્ન છે તેથી રહિત જેનું પરમૌદારિક શરીર થયું છે. આ શરીરને ઔદારિક કહેવાય અને અરિહંત ભગવાનના શરીરને પરમઔદારિક (શરીર કહેવાય). પહેલાં આવું શરીર હોય પણ જ્યાં અરિહંત થાય એટલે સ્ફટિક જેવી કાયા થઈ જાય. કોઈ એને ઝાડો, પેશાબ હોય નહિ, ભૂખ-દુઃખ હોય નહિ, કોઈ પસીનો ન હોય નહિ, એની આંખમાં પલકારો ન થાય બિલકુલ. એવું સ્થિર એનું શરીર હોય છે.

જેના વચનવડે લોકમાં ધર્મતીર્થ પ્રવર્તે છે. તેની દિવ્યધ્વનિ દ્વારા ગણધર ભગવંતો વાણીને ઝીલે છે અને તીર્થની પ્રવૃત્તિ થઈ જાય છે. જેનાથી તરાય તેને તીર્થ કહેવામાં આવે. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના જે વીતરાગી પરિણામ પ્રગટ થાય એને પરમાત્મા તીર્થ કહે છે. આ વ્યવહાર તીર્થ નહિ, વ્યવહાર તીર્થ તો બાહ્યના છે. અંદરના અંતરંગમાં આત્માને આશ્રયે એ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના પરિણામ પ્રગટ થાય જેનાથી આત્મા તરે છે, સંસારરૂપી સમુદ્રને પાર કરીને અલ્પકાળમાં મુક્તિને પામે છે. તો જેનાથી તરાય તેને તીર્થ કહેવામાં આવે છે.

એવા ધર્મતીર્થ પ્રવર્તે છે, જે વડે અન્ય જીવોનું કલ્યાણ થાય છે. એની વાણી દ્વારા અન્ય જીવોનું કલ્યાણ થાય છે. અન્ય લૌકિક જીવોને પ્રભુત્વ માનવાના કારણરૂપ અનેક અતિશય તથા નાના પ્રકારના વૈભવનું જેને સંયુક્તપણું હોય છે. એની બાહ્યમાં પુણ્ય પ્રકૃતિ એવી હોય છે કે બીજા જીવોનું માન (એને) જોતાં જ ગળી જાય. ભામંડળ હોય ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનું બહારથી જોતાં એનો વૈભવ હોય. પાંચ હજાર ધનુષ તો એ ઊંચા હોય છે. અને ત્યાં એની સભા ભરાય છે. અને જીવો જતાં એની સભામાં જેમ આ વિફટમાં ઉપર જાય છે એવી રીતે દેવો એની રચના કરે છે. એ દેવની રચનાથી જીવોની સભા ભરાઈ જાય છે.

નાના પ્રકારના વૈભવનું જેને સંયુક્તપણું હોય છે, તથા જેને પોતાના હિતને અર્થે શ્રીગણધર-ઇન્દ્રાદિક ઉત્તમ જીવો સેવન કરે છે. ઇન્દ્રો અને ગણધર જેવા ધર્માત્માઓ પણ જેમનું સેવન કરે છે, જેમનું બહુમાન કરે છે, વંદન કરે છે, નમસ્કાર કરે છે, એને પૂજે છે. એવા સર્વ પ્રકારે પૂજવા યોગ્ય શ્રી અરિહંતદેવને અમારા નમસ્કાર હો. હવે શ્રી સિદ્ધ પરમેષ્ઠીનું સ્વરૂપ ધ્યાઈએ છીએ. આ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર એનું સ્વરૂપ આપણે પહેલાં લઈ લઈએ. અને પછી તત્ત્વની વાત આપણે કરશું. એટલે બરાબર એને ખ્યાલમાં આવી શકશે.

શ્રી સિદ્ધ પરમેષ્ઠીનું સ્વરૂપ

જે ગૃહસ્થઅવસ્થા તજી મુનિધર્મ સાધન વડે ચાર ધાતિકર્મોનો નાશ થતાં અનંત ચતુષ્ટય સ્વભાવ પ્રગટ કરી કેટલોક કાળ વીત્યે ચાર અધાતિકર્મોની પણ ભસ્મ થતાં પરમૌદારિક શરીરને પણ છોડી ઊર્ધ્વગમન સ્વભાવથી લોકના અગ્રભાગમાં જઈ બિરાજમાન થયા છે. લોકના અગ્રભાગ ઉપર એ અશરીરી પરમાત્મા (વિરાજમાન) થાય છે. રજકણ ખરી જાય છે. જેમ કપૂર હોય અને એકદમ એના રજકણ ખરી જાય છે, એમ આ શરીર બધું છૂટું પડી જાય છે અને એકલો અરૂપી આનંદનો કંદ એ આત્મા છેલ્લા દેહ પ્રમાણ (પણ) થોડુંક ન્યૂન, એ સિદ્ધગતિમાં પરમાત્મા બિરાજમાન થાય છે.

ઊર્ધ્વગમન સ્વભાવથી લોકના અગ્રભાગમાં જઈ બિરાજમાન થયા છે, ત્યાં જેને સંપૂર્ણ પરદ્રવ્યોનો સંબંધ છૂટવાથી મુક્ત અવસ્થાની સિદ્ધિ થઈ છે, ચરમ (અંતિમ) શરીરથી ક્રિયિત ન્યૂન થોડુંક ઓછું પુરુષઆકારવત્ જેના આત્મપ્રદેશોનો આકાર અવસ્થિત થયો છે. છેલ્લું શરીર હંમેશા અરિહંત ભગવાનનું પુરુષનું જ હોય, સ્ત્રી ન હોય. પુરુષનું શરીર હોય સાધનામાં અને અરિહંત થાય એ પુરુષ જ થાય. સ્ત્રી ન થઈ શકે. અને એ અરિહંત થઈને સિદ્ધ પરમાત્મા થાય છે.

માટે પુરુષઆકારવત્ જેના આત્મપ્રદેશોનો આકાર અવસ્થિત થયો છે, પ્રતિપક્ષી કર્મોનો નાશ થવાથી સમસ્ત સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન-દર્શનાદિક આત્મિક ગુણો જેને સંપૂર્ણપણે પોતાના સ્વભાવને પ્રાપ્ત થયા છે, નોકર્મનો સંબંધ દૂર થવાથી નોકર્મ એટલે શરીરનો સંબંધ છૂટી જવાથી જેને સમસ્ત અમૂર્તત્વાદિક આત્મિક ધર્મો પ્રગટ થયા છે, જેને ભાવકર્મોનો અભાવ થવાથી એટલે રાગ-દ્વેષ-મોહ, ક્રોધ-માન-માયા-લોભ તમામ પ્રકારના કષાયભાવો - ભાવકર્મ એનો નાશ થવાથી નિરાકુલ આનંદમય અનાકુળ આનંદમય શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ

પરિણામન થઈ રહ્યું છે, જેના ધ્યાન વડે ભવ્ય જીવોને, સિદ્ધ પરમાત્માનું જે જીવ ધ્યાન કરે છે એને સ્વદ્રવ્ય-પરદ્રવ્ય, ઉપાધિકભાવ તથા સ્વાભાવિકભાવનું વિજ્ઞાન થાય છે.

આત્મા સ્વદ્રવ્ય છે, દેહાદિ પરદ્રવ્ય છે, રાગ-દ્વેષ-મોહ ઉપાધિક ભાવ છે, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના પરિણામ સ્વાભાવિક ભાવ છે -- એવું એનું વિજ્ઞાન એટલે ભેદવિજ્ઞાન થાય છે, વિશેષ જ્ઞાન થાય છે. સ્વ અને પર એનો વિભાગ પાડીને સ્વનું અવલંબન (થઈ), અને પરનું અવલંબન છૂટી જવું, તેને મોક્ષમાર્ગ કહેવામાં આવે છે. તેથી સાધવા યોગ્ય પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તેને દર્શાવવા માટે જે પ્રતિબિંબ સમાન છે તથા જે કૃતકૃત્ય થયા છે. સિદ્ધ પરમાત્માને હવે કંઈ પણ કરવાનું બાકી નથી. પૂર્ણ વીતરાગ દશાને, સિદ્ધ દશાને (પ્રાપ્ત) થઈ ગયા છે. એને કોઈ સાધના બાકી નથી. સાધના પૂરી થઈ અને કૃત્ય-કૃત્ય થઈ ગયા છે. કરવાનું હતું એ બધું થઈ ગયું. તેથી એ જ પ્રમાણે અનંતકાળ પર્યંત રહે છે એવી નિષ્પન્નતાને પામેલા શ્રી સિદ્ધ ભગવાનને અમારા નમસ્કાર હો.

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુનું સ્વરૂપ

હવે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુનું સ્વરૂપ અવલોકીએ છીએ. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુનું સ્વરૂપ એવું મથાળું છે. જે વિરાગી બની સમસ્ત પરિગ્રહ છોડી શુદ્ધોપયોગરૂપ મુનિધર્મ અંગીકાર કરી અંતરંગમાં તો એ શુદ્ધોપયોગ વડે પોતે પોતાને અનુભવે છે. જુઓ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુના સ્વરૂપ સંબંધે જીવની ભૂલ રહી જાય છે. એ ભૂલ આમાં ભાંગે એવું વર્ણન છે. કે જે વિરાગી બની એટલે રાગ પ્રત્યે પણ જેને વૈરાગ્ય છે અને જગત પ્રત્યે પણ જેને વૈરાગ્ય પ્રગટ થઈ ગયો છે આત્માના આશ્રયે. તો વીરાગી બની સમસ્ત પરિગ્રહ છોડી અભ્યંતર અને બાહ્ય બધા પ્રકારના પરિગ્રહને છોડીને. ચૌદ પ્રકારના પરિગ્રહ અભ્યંતર અને દસ પ્રકારના પરિગ્રહ બહાર છે. ધન, ધાન્ય, દાસ, દાસી બહારના પરિગ્રહ છે સ્ત્રી, કુટુંબ આદિ અને ચૌદ પ્રકારના પરિગ્રહ અંદરમાં રહેલાં છે મિથ્યાત્વ અને કષાય આદિના જે ભાવો.

એ પરિગ્રહ છોડી શુદ્ધોપયોગરૂપ મુનિધર્મ અંગીકાર કરી આ સાધુનું લક્ષણ. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુનું લક્ષણ શું છે? જે લક્ષણ આત્મભૂત લક્ષણ છે. દેહની બાહ્ય નગ્નતા એ અનાત્મભૂત લક્ષણ છે, એ વ્યવહાર લક્ષણ છે. પાંચ મહાવ્રત, અઠ્યાવીસ મૂળગુણના વિકલ્પો એ પણ અનાત્મભૂત લક્ષણ છે. એ પણ સંયોગ છે. એ પણ છૂટી જાય છે. અને અંતરંગમાં શુદ્ધોપયોગ. એક અશુભ ઉપયોગ, એક શુભ ઉપયોગ અને એક શુદ્ધોપયોગ, ત્રણ પ્રકારના ઉપયોગ હોય છે. પ્રથમ અશુભ ઉપયોગ વિશેષ હોય છે. પછી છટ્ટા, સાતમા ગુણસ્થાને આવતાં અશુભ ઉપયોગ છૂટી જાય છે. છટ્ટામાં શુભ ઉપયોગ હોય છે. સાતમામાં શુદ્ધોપયોગ હોય છે.

અને મુનિરાજ ચોવીસ કલાકમાં એક વખત આહાર લે છે. અને પાણી પણ એક વખત લે છે. ગમે તેવો તાપ હોય તો પણ બીજી વખત મુનિરાજ પાણીનું એક બિંદુ પણ લેતા નથી. અને દિવસના તો એને ઊંઘ હોતી નથી. રાત્રિના પાછલા પહોરે એક કરવટે પોણી સેકન્ડની ઊંઘ હોય છે. પોણી સેકન્ડની ઊંઘ પછી ફટ નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગ ધ્યાન આવે છે. પાછી પોણી સેકન્ડની ઊંઘ હોય છે. એમ ક્ષણમાં પ્રમત્ત અને ક્ષણમાં અપ્રમત્ત એવી અપૂર્વ મુનિરાજની દશા છે. **ऐसे मुनिवर**

देखे वन में, जाके राग-द्वेष नहीं मन में (जिनेन्द्र अर्यना, पृ. ३२८) એવી એની મુનિરાજની સ્થિતિ હોય છે.

શુદ્ધોપયોગરૂપ નિર્વિકલ્પધ્યાનમાં ક્ષણમાં વિકલ્પ ક્ષણમાં નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગની ભૂમિકા. નિત્ય આનંદનું ભોજન કરનારા, અતીન્દ્રિય આનંદનું ભોજન કરે છે મુનિરાજ. કેમ કે ત્રણ કષાયનો અભાવ છે. ત્રણ કષાયના અભાવપૂર્વક જેટલી વીતરાગ દશા પ્રગટ થઈ છે એટલો અતીન્દ્રિય આનંદ, નિત્ય આનંદનું ભોજન કરે છે. એ આનંદના ભોજનમાં અને ભોજનમાં એટલા લીન થાય છે કે કોઈ-કોઈ વખતે તો એટલી આત્માની મસ્તી યડી જાય છે કે બે દિવસ થાય, ચાર દિવસ થાય, આઠ દિવસ થાય, (છતાં) ભૂખની ઈચ્છા થતી નથી.

ઈચ્છાનો નિરોધ એનું નામ તપ એનું નામ ઉપવાસ છે. સહજપણે એટલી બધી આનંદની મગ્નતા આવી જાય છે. જેમ આપણે એક દૃષ્ટાંત આપીએ. અમારા દેશમાં તો એમ બને છે અહીંની તો કાંઈ ખબર નથી, પણ સીઝન હોય લગ્નની, કાપડની દુકાન હોય અને ઘર નજીક હોય. તો એ કાપડના વેપારીને એક વાગે, બે વાગે, ત્રણ વાગે, ચાર વાગે, ગ્રાહક બધા એટલા હોય તો જમવાની એને ભૂખ જ લાગતી નથી. તો બાળક જમવા માટે બોલાવે કે પપ્પા ચાલો જમવા, ટાઈમ થઈ ગયો. (તો પપ્પા કહે છે કે) મને ભૂખ નથી લાગી, મને ભૂખ નથી લાગી. કેમ કે એની રુચિ, કમાવામાં પડ્યો છે ને એટલે ભૂખ હોવા છતાં ભૂખ ભૂલાઈ જાય છે. એમ આ... તો દૃષ્ટાંત.

એમ મુનિરાજને શુદ્ધાત્મામાં લીનતા, એકાગ્રતા એટલી વધે છે અને એટલો આનંદ આવે છે કે તૃપ્ત-તૃપ્ત થાય છે. તૃપ્ત-તૃપ્ત આનંદના ભોજનમાં ભૂખની ઈચ્છા મરી જાય છે. કેમ કે આહાર લઈને પણ તથા પ્રકારની તૃપ્તિ કરવી હતી ને, તથા પ્રકારની, ક્ષુધાની. તો અહીંયા એટલી બધી આનંદની મસ્તીમાં લીન થઈ ગયા છે કે જ્યાં આહારની, પાણીની ઈચ્છા થતી નથી. એક દિવસ થાય, બે દિવસ થાય, ચાર દિવસ થાય, આઠ-આઠ દિવસ ચાલ્યા જાય, કાંઈ ખબર પડતી નથી, એમાં (આનંદમાં) જરાક, સહેજ, થોડીક ઓટ આવે એટલે વળી ઈચ્છા થાય કે ચાલો આહાર લેવા જઈએ. એ પણ એની સહજ દશા છે. કોઈ સાધુ થયો તો સિદ્ધ થયો. સાધુ હુઆ તો સિદ્ધ હુઆ. સાધુની દશા કોઈ અલૌકિક છે. જૈનના સાધુની દશા કોઈ અપૂર્વ છે.

શાસ્ત્રકાર તો એમ કહે છે કે સાધુ એ તો હાલતા-ચાલતા સિદ્ધ છે. હાલતા-ચાલતા સિદ્ધ છે. કેમ કે એને અલ્પકાળમાં સિદ્ધ દશા પ્રગટ થવાની છે. **શુદ્ધોપયોગરૂપ મુનિધર્મ અંગીકાર કરી અંતરંગમાં તો એ શુદ્ધોપયોગ વડે પોતે પોતાને અનુભવે છે.** શુદ્ધોપયોગ દ્વારા પોતાના શુદ્ધાત્માને અનુભવે છે. અનુભવે છે એટલે શુદ્ધાત્માને અનુસરીને અનુભવવું. 'અનુ' એટલે આત્માને અનુસરીને 'ભવવું' એટલે પરિણમવું. આત્માનું અવલંબન લઈને નિરંતર જે આત્માને અનુભવે છે, અનુસરીને પરિણમે છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપે - વીતરાગભાવરૂપે પરિણમે છે, **અનુભવે છે.**

પરદ્રવ્યમાં અહંબુદ્ધિ ધારતા નથી. દેહાદિમાં 'આ દેહ મારો છે' - એમ અહંબુદ્ધિ ધારતા નથી. પાંચ મહાવ્રતનો વિકલ્પ ઊઠે છે - શુભભાવ, પણ 'આ શુભભાવ મારો છે' - એમ એમાં અહંબુદ્ધિ ધારતા નથી. આસ્રવમાં અહંબુદ્ધિ નથી. જેને જીવતત્ત્વમાં અહંબુદ્ધિ થઈ, શુદ્ધાત્મામાં અહંબુદ્ધિ થઈ એને દેહાદિ કે પાંચ મહાવ્રતના વિકલ્પમાં અહંબુદ્ધિ નથી. કુટુંબ પરિવાર તો તેના છે

જ નહિ. એટલે એમાં અહંબુદ્ધિ થવાનો તો પ્રશ્ન જ નથી. એ તો ગૃહસ્થ અવસ્થાનો ત્યાગ કરીને જંગલમાં ગિરિગુફામાં જ્યાં વાઘ અને સિંહ ફરતા હોય એવા સ્થળમાં એ ધ્યાનમાં મગ્ન થાય છે. ૧૨૦ ડીગ્રીનો તાપ હોય તો પથ્થર ઉપર જઈને તપ તપે છે. અને એવો શિયાળો કડકડતી ઠંડી હોય તો નદી કિનારે જઈને ધ્યાનમાં મગ્ન થાય છે. જ્યાં વિશેષ ઠંડી હોય ત્યાં જઈને ધ્યાન કરે છે.

પરદ્રવ્યમાં અહંબુદ્ધિ ધારતા નથી. એક રજકણ પણ મારું છે એમ સ્વપ્નમાં પણ એને આવતું નથી. **પોતાના જ્ઞાનાદિક સ્વભાવોને જ પોતાના માને છે.** પોતાના જ્ઞાન અને દર્શન એવો જે ત્રિકાળી સ્વભાવ એને જ પોતાના માને છે. **પરભાવોમાં મમત્વ કરતા નથી.** જે કાંઈ વિકલ્પ ઊઠે છે, પ્રમત્ત અવસ્થા થાય છે એમાં બિલકુલ મમત્વ કરતા નથી. પોતાના પરિણામમાં મમતા થતી નથી, તો દેહમાં તો મમતા ક્યાંથી થાય? દેહમાં મમતા ન હોય. સિંહ ફાડી ખાય, વાઘ ફાડી ખાય, ધ્યાનમાં અડોલ, મેરુ ડગે તો એ ડગે. મેરુ ડગે તો મુનિરાજ ડગે.

પરભાવોમાં મમત્વ કરતા નથી, પરદ્રવ્ય વા તેના સ્વભાવો જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસે છે તેને જાણે છે તો ખરા, પરદ્રવ્ય દેહાદિ અને આ બધું જંગલ એના જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસે-જણાય ખરા અને **વા તેના સ્વભાવો** એટલે પુદ્ગલના સ્વભાવો જ્ઞાનમાં જણાય ખરા, જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસે છે. પાંચ મહાવ્રતના પરિણામ પણ જ્ઞાનમાં જણાય છે, પણ જ્ઞાનમાં આવતા નથી. જેમ દેહ જણાય છે ભિન્નપણે એમ રાગ પણ ભિન્નપણે જણાય છે. એકત્વબુદ્ધિ થતી નથી. **જાણે છે તો ખરા, પરંતુ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ માની તેમાં જે રાગ-દ્વેષ કરતા નથી.** આહાહા! કોઈ પદાર્થ એના જ્ઞાનમાં જણાઈ જાય તો આ પદાર્થ ઠીક અને આ અઠીક, ઠીક પ્રત્યે રાગ, અઠીક પ્રત્યે દ્વેષ એવો ઢૂંઢૂ જેને નાશ થઈ ગયો છે.

રજકણ કે રિદ્ધિ વૈમાનિક દેવની, સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો. (અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે) શ્રીમદ્દે કહ્યું કે રજકણ હોય કે વૈમાનિકની રિદ્ધિ હોય અમને તો બધું પુદ્ગલ લાગે છે, અમને કાંઈ તફાવત લાગતો નથી. એવી જ્ઞાનીઓની - ધર્માત્માઓની અંતરંગ સ્થિતિ હોય છે. **પરંતુ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ માની તેમાં જે રાગ-દ્વેષ કરતા નથી, શરીરની અનેક અવસ્થા થાય છે.** શરીરમાં કાંઈ ફેરફાર થાય, રોગ થાય, થાય છે. **બાહ્ય અનેક પ્રકારનાં નિમિત્ત બને છે.** બાહ્ય ઘણા પ્રકારના નિમિત્ત વાઘ, વરુ પણ આવી જાય નિમિત્ત બની જાય પરંતુ **ત્યાં કંઈપણ સુખ-દુઃખ જે માનતા નથી, વળી પોતાને યોગ્ય બાહ્યક્રિયા જેમ બને છે તેમ બને છે પરંતુ તેને ખેંચીતાણી જે કરતા નથી.** બાહ્યમાં દેહાદિની ગમે તેવી ક્રિયા થતી હોય પણ એને ખેંચાતાણી કરીને કર્તાબુદ્ધિથી કરતાં નથી. સહજ થવા યોગ્ય હોય છે, જે સ્થિતિ ભજે છે એને જાણે છે.

પોતાના ઉપયોગને જેઓ બહુ ભમાવતા નથી. શું કહ્યું? કે જે વર્તમાન ચાલતો ઉપયોગ એટલે જ્ઞાનનો વ્યાપાર છે. એને જોયથી જોયાંતર, જોયથી જોયાંતર, જોયથી જોયાંતર, જોયથી જોયાંતર એમ ઉપયોગને ચારે બાજુ ભમાવતા નથી. એક જોયને જાણે, એને છોડે અને બીજા જોયનું ગ્રહણ કરે, પછી ત્રીજા જોયનું ગ્રહણ કરે એમ નિરંતર પોતાના ઉપયોગને બહાર જોયને જાણવામાં ભમાવતા નથી. કેમ કે વિષય અને કષાય બેય ઉપર જેણે વિજય મેળવ્યો છે. વિષય એટલે પરપદાર્થને જાણવાની અભિલાષા. પરપદાર્થને જાણવાની ઈચ્છા એને મૃતપ્રાય થઈ ગઈ છે. કેમ કે પરપદાર્થને

જાણતાં આત્માને જ્ઞાન પણ થતું નથી અને સુખ પણ થતું નથી. માત્ર પોતાના શુદ્ધાત્માને જાણતાં પોતાને જ્ઞાન પણ થાય છે અને સુખ પણ થાય છે. એમ જેણે અનુભવમાં લઈ લીધું છે એટલે પરપદાર્થને જાણવાની ઈચ્છા મરી ગઈ છે. પરપદાર્થને જાણતાં સુખ થતું જ નથી અને આત્માને જાણતાં સુખ થાય છે. માટે પરપદાર્થને જાણવાની અભિલાષા તેને થતી નથી, માટે તે ઉપયોગને ભમાવતા નથી.

પણ ઉદાસીન થઈ નિશ્ચલ વૃત્તિને ધારણ કરે છે. જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ભાવે જાણી લે છે, પણ આ રાગ અને દ્વેષ એને ઉત્પન્ન થતાં નથી. કદાચિત્ મંદ રાગના ઉદયથી શુભોપયોગ પણ થાય છે. એને પાંચ મહાવ્રતના વિકલ્પો શુભભાવ, શુભઉપયોગ પણ થાય છે. જે વડે તે શુદ્ધોપયોગનાં બાહ્ય સાધનો છે તેમાં અનુરાગ કરે છે, પરંતુ એ રાગભાવને પણ હેય જાણી દૂર કરવા ઈચ્છે છે. આહાહા! આ પુણ્યના પરિણામ એને પણ દૂર કરવા યાહે છે. એ શુભભાવ આવ્યો તો ઠીક, રહે તો ઠીક, પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે એમ બિલકુલ સ્વપ્નામાં પણ માનતા નથી.

રાગભાવને પણ હેય જાણી દૂર કરવા ઈચ્છે છે. શાસ્ત્રના વાંચન વખતે જે વિકલ્પ ઊઠે છે શુભભાવ, કે ભગવાનના દર્શનનો વિકલ્પ ઊઠે છે, એ શુભભાવને પણ સ્વભાવનું અવલંબન લઈને ટાળવા માગે છે. શુભભાવ આવે ખરો પણ શુભભાવની ભાવના નથી. શુદ્ધાત્માની ભાવના હોય છે મુનિરાજને. મોટો ફેર. આહાહા! દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના સ્વરૂપોમાં પણ મોટો ફેર છે. પરંતુ એ રાગભાવને પણ હેય જાણી દૂર કરવા ઈચ્છે છે, તીવ્ર કષાયના ઉદયના અભાવથી હિંસારૂપ અશુભોપયોગ પરિણતિનું તો અસ્તિત્વ જ જેને રહ્યું નથી. હિંસા, જૂઠ, ચોરી, પરિગ્રહ કે કુશીલ એવા ભાવો તો એને સ્વપ્નામાં પણ આવતા નથી, એનો તો ત્યાગ જ વર્તે છે. પાપના પરિણામ તો એને પડખે (પણ) ચડતા નથી.

એવી અંતરંગ અવસ્થા થતાં બાહ્ય દિગંબર સૌમ્યમુદ્રાધારી થયા છે, શરીરસંસ્કારાદિ વિક્રિયાથી જેઓ રહિત થયા છે, વનખંડાદિ વિષે જેઓ વસે છે, વન જંગલમાં રહે છે, ગિરિગુફામાં રહે છે. અઠ્ઠાવીસ મૂલગુણોને જેઓ અખંડિત, અઠ્ઠાવીસ મૂળગુણના નામ છે. પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, પાંચ ઇન્દ્રિયનિરોધ, છ આવશ્યક, કેશલોચ, સ્નાનાભાવ, નમ્રતા, અદંતધોવન, દાતણ ન કરે, ભૂમિશયન એકલી ભૂમિ ઉપર સૂએ. કોઈ ગાદિનું કે ગોદનું કે કાંઈ પાથરવાનું ન હોય. નમ્ર હોય અને જમીન ઉપર સૂવે, ભૂમિશયન. સ્થિતિભોજન એક વખત ઊભા ઊભા આહાર કરે. અને એક વાર આહાર ગ્રહણ -એ અઠ્ઠાવીસ મૂલગુણો સાધુના હોય છે.

એવું જેઓ અખંડિત પાલન કરે છે, બાવીસ પરિષદને જેઓ સહન કરે છે, બાર પ્રકારના તપને જેઓ આદરે છે. બાવીસ પરિષદને જેઓ સહન કરે છે. ક્ષુધા, તૃષ્ણા, શીત, ઉષ્ણ, ડાંસમસક, ચર્યા, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ, મલ, નમ્રતા, અરતિ, સ્ત્રી, નિષદ્યા, આક્રોશ, યાચના, સત્કારપુરસ્કાર, અલાભ, અદર્શન, પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન -એ બાવીસ પ્રકારના પરિષદને જેઓ જીતે છે.

બાર પ્રકારના તપને જેઓ આદરે છે. તપની વ્યાખ્યા:- અનશન, અવમૌદર્ય, રસપરિત્યાગ, વૃત્તિપરિસંખ્યાન, વિવિકતશય્યાસન અને કાયકલેશ -એ છ પ્રકારના બાહ્યતપ

તથા પ્રાયશ્ચિત, વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, વ્યુત્સર્ગ અને ધ્યાન - એ છ પ્રકારનાં અંતરંગ તપ મળી બાર પ્રકારના તપ છે.

કદાચિત્ ધ્યાનમુદ્રાધારી પ્રતિમાવત્ નિશ્ચલ થાય છે, કદાચિત્ અધ્યયનાદિક બાહ્ય ધર્મક્રિયાઓમાં પ્રવર્તે છે. કદાચિત્ એકદમ ધ્યાનમાં મગ્ન થઈ જાય છે. કોઈ વખતે શાસ્ત્રનું અધ્યન કરે છે. કોઈ વેળા મુનિધર્મને સહકારી શરીરની સ્થિતિ અર્થે યોગ્ય આહાર-વિહારાદિ ક્રિયામાં સાવધાન થાય છે. એ પ્રમાણે જેઓ જૈનમુનિ છે તે સર્વની એવી જ અવસ્થા હોય છે. હવે આચાર્યનું સ્વરૂપ, ઉપાધ્યાય અને સાધુનું વિશેષ સ્વરૂપ. આ general (સામાન્ય) સ્વરૂપ કહ્યું.

આચાર્યનું સ્વરૂપ

તેઓમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની અધિકતા વડે પ્રધાનપદને પામી જેઓ સંઘમાં નાયક થયા છે, મુખ્યપણે તો નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપાયરણ વિશે જ જેઓ નિમગ્ન છે પરંતુ કદાચિત્ ધર્મલોભી અન્ય જીવ યાયક તેમને દેખી રાગઅંશના ઉદયથી કરુણાબુદ્ધિ થાય તો તેમને ધર્મોપદેશ આચાર્યભગવંત આપે છે, દીક્ષાગ્રાહકને દીક્ષા આપે છે તથા પોતાના દોષ પ્રગટ કરે છે તેને પ્રાયશ્ચિત વિધિ વડે શુદ્ધ કરે છે. એવા આચરણ કરવા-કરાવવાવાળા શ્રી આચાર્ય પરમેષ્ઠીને અમારા નમસ્કાર હો. ઉપાધ્યાયનું સ્વરૂપ.

ઉપાધ્યાયનું સ્વરૂપ

ઉપાધ્યાયનું સ્વરૂપ. વળી જે પુરુષ ઘણા જૈનશાસ્ત્રનો જ્ઞાતા થઈને સંઘમાં પઠન-પાઠનનો અધિકારી બન્યો હોય, સમસ્ત શાસ્ત્રના પ્રયોજનભૂત અર્થને જાણી એકાગ્ર થઈ જે પોતાના સ્વરૂપને ધ્યાવે છે, પરંતુ કદાચિત્ કષાય અંશના ઉદયથી ત્યાં ઉપયોગ ન થંભે તો આગમને પોતે ભણે છે વા અન્ય ધર્મબુદ્ધિવાનને ભણાવે છે, એ પ્રમાણે સમીપવર્તી ભવ્ય જીવોને અધ્યયન કરાવવાવાળા શ્રી ઉપાધ્યાય પરમેષ્ઠીને અમારા નમસ્કાર હો.

સાધુનું સ્વરૂપ

સાધુનું સ્વરૂપ. એ બે પદવીધારક વિના અન્ય સમસ્ત જે મુનિપદના ધારક છે, આત્મસ્વભાવને સાધે છે, જુઓ! સાધુની વ્યાખ્યા. જે પોતાના શુદ્ધાત્માના સ્વભાવને નિરંતર સાધે છે, સાધના કરે છે તેને સાધુ કહેવામાં આવે છે. પોતાનો ઉપયોગ પરદ્રવ્યમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું માની ફસાય નહિ વા ભાગે નહિ તેમ ઉપયોગને સાધે છે, બાહ્યમાં તેના સાધનભૂત તપશ્ચરણાદિ ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે વા કદાચિત્ ભક્તિ-વંદનાદિ કાર્યમાં પણ પ્રવર્તે છે, એવા આત્મસ્વભાવના સાધક સાધુ પરમેષ્ઠીને અમારા નમસ્કાર હો.

આ પ્રકારે સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર એનું શ્રદ્ધાન કરી અને એનું જ્ઞાન કરી અને આપણે આ એક મંગલાચરણ કર્યું. હવે જે સાધુ થઈ, અરિહંત થઈને સિદ્ધ પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરે છે એવા પ્રથમ અનાદિકાળના અજ્ઞાની જીવો, મિથ્યાદષ્ટિ જીવો, પ્રથમ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરે છે. મિથ્યાત્વનો નાશ કરે છે અને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરે છે. એ સમ્યગ્દર્શન ધર્મનું મુખ્ય પહેલું પગથિયું છે, મૂળ છે.

જેમ વૃક્ષ છે એ મૂળ હોય તો એ વૃક્ષ હોય, ડાળીઓ હોય, પાંદડા હોય, ફળ-ફુલ થાય. એમ

સમ્યગ્દર્શન છે એ ધર્મનું મૂળ છે. **દંસણમૂલો ધમ્મો** (અષ્ટપાહુડ, દર્શનપાહુડ ગાથા ૨) ધર્મનું મૂળ તો સમ્યગ્દર્શન છે. અને ધર્મ છે તે ચારિત્ર છે. તે મોહ, ક્ષોભ રહિત આત્માના પરિણામ તેને ચારિત્ર દશા કહેવામાં આવે છે. બે સ્ટેજ છે. પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન અને પછી ચારિત્ર હોય છે. સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક જ ચારિત્ર હોય છે. જેને સમ્યગ્દર્શન નથી એને ચારિત્ર ત્રણકાળમાં હોતું નથી. તો પ્રથમમાં પ્રથમ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં કરવા યોગ્ય, ગૃહસ્થ અવસ્થામાં થઈ શકવા યોગ્ય, પોતે પોતાનું જીવન-કાર્ય વર્તમાનમાં જે રીતે ચલાવતો હોય વેપાર રોજગાર, ખાવું-પીવું ઇત્યાદિ એ પ્રકારે નીતિમય જેનું જીવન હોય, તેવા જીવોને પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરવાની પ્રત્યેક આચાર્યોએ ઉપદેશ આપ્યો છે. ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે-આ પંચમકાળ છે, કળીકાળ છે, બળહીન હો, ચારિત્ર અંગીકાર કરવાની તારી શક્તિ ન હોય તો તું સમ્યગ્દર્શન તો પ્રાપ્ત કરજે, કરજે અને કરજે જ.

સમ્યગ્દર્શન ગૃહસ્થ અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. એટલે મોહ, રાગ અને દ્વેષ; એમાં મોહ છે તે મિથ્યાત્વ છે, એનો અભાવ થઈ શકે છે અને રાગ-દ્વેષ રહી જાય છે. ગૃહસ્થ અવસ્થામાં જીવ રાગ-દ્વેષથી તદ્દન રહિત થઈ શકતો નથી. પણ મોહથી રહિત, મિથ્યાત્વથી રહિત જરૂર થઈ શકે છે. એને આત્માનું ભાન થઈ શકે છે. એના માટેનો ઉપાય જ્ઞાનીઓએ એવો સુંદર બતાવ્યો છે ... જૈનદર્શનમાં જન્મતાની સાથે જ એને હામોકારમંત્ર તો મળ્યો. એના માતા-પિતાએ વારસામાં હામોકારમંત્ર તો બધાને આપ્યો પણ જ્યાં સુધી એ જ્ઞાનીનો જન્મ થતો નથી અથવા જ્ઞાનીનો યોગ થતો નથી ત્યાં સુધી ભેદવિજ્ઞાનનો મંત્ર મળતો નથી.

એવામાં પૂજ્ય ગુરુદેવનો જન્મ ઉમરાળામાં થયો. પૂર્વના સંસ્કારી જીવ હતા. મહાવિદેહક્ષેત્રમાં હતા. મહાવિદેહક્ષેત્રથી સીધા અહીંયા પધાર્યા. ખરેખર તો આપણા માટે જ એમનો જન્મ થયો હોય એમ આપણને ભાસે છે. તેઓશ્રીએ ભેદવિજ્ઞાનનો મંત્ર આપ્યો. આ ભેદવિજ્ઞાનનો મંત્ર શાસ્ત્રોમાં તો હતો. બે હજાર વર્ષ પહેલાં લખાયેલું સમયસાર, પ્રવચનસાર, નિયમસાર આદિ શાસ્ત્રો એ બધામાં ભેદવિજ્ઞાનનો મંત્ર તો હતો. આ ભેદવિજ્ઞાનનો મંત્ર છે એ વીતરાગ-વિજ્ઞાન છે. ભૌતિક-વિજ્ઞાન જુદું છે અને વીતરાગી વિજ્ઞાન જુદા પ્રકારનું છે. આપણે ભૌતિક વિજ્ઞાનનું કાંઈ કામ નથી, પ્રયોજન નથી. આપણે વીતરાગ-વિજ્ઞાનનું પ્રયોજન છે કે જેના દ્વારા અંશે વીતરાગ દશા પ્રગટ થતાં એને વર્તમાનમાં એકદેશ દુઃખનો અભાવ થઈ અને એકદેશ આનંદનો સ્વાદ, એને આત્મિક સુખનો સ્વાદ આવે, એવી એક અપૂર્વ દશા સમ્યગ્દર્શનમાં થાય છે તે ભેદવિજ્ઞાનથી થાય છે. હવે ભેદવિજ્ઞાન એટલે શું? ભેદજ્ઞાન બે વચ્ચે હોય. ભેદજ્ઞાન એકમાં ન હોય. ભેદજ્ઞાન બે પદાર્થ વચ્ચે હોય. જેમ દેહ અને આત્મા ભિન્ન-ભિન્ન હોવા છતાં પણ દેહ અને આત્માને એક માનવા (એ એકતાબુદ્ધિ છે). એ દેહ અને આત્માને જુદા-જુદા જાણવા અને જુદા-જુદા માનવા અને જુદા માનતા દેહ હોવા છતાં દેહ પ્રત્યે મમતા છૂટી જાય, મોહ છૂટી જાય એનું નામ ભેદવિજ્ઞાન છે.

કે જ્ઞાનમય આત્મા છે એને દેહનો ભલે સંયોગ હોય પણ દેહ છે તે આત્મા નથી અને આત્મા છે તે દેહ નથી. જેમ તલવાર મ્યાનમાં હોય છતાં તલવાર ભિન્ન અને મ્યાન ભિન્ન છે, એમ દેહ ભિન્ન છે અને આત્મા અંદર ચૈતન્યમય આત્મા, અખંડાનંદ આત્મા જાણનાર-દેખનાર સ્વભાવથી ભરેલો

આત્મા અંદરમાં ભિન્ન છે, દેહ ભિન્ન છે. એ બે વચ્ચેનું ભેદજ્ઞાન કરી અને એ બે વચ્ચેની એકતાબુદ્ધિ હતી (તો) તોડવી અને આત્માનો અનુભવ કરવો તેને સમ્યગ્દર્શન કહેવામાં આવે છે. પરપદાર્થની સાથે તો આત્માને કાંઈ સંબંધ કે લેવા-દેવા નથી. જેને એમ ભાસતું હોય કે આ કુટુંબ પરિવાર મારું છે, બંગલા મારા છે, પૈસા મારા છે, એ તો પરપદાર્થમાં મમતા કરતો હોય, એ તો ધર્મથી ઘણો દૂર છે. એ તો પહેલામાં પહેલી એના પ્રત્યેની મમતા તો છોડવી પડશે. મમતા છૂટે છે, રાગ નથી છૂટતો. આ એક માર્મિક વાત છે. રાગ રહી જાય છે કુટુંબ પ્રત્યે. પણ આ કુટુંબ મારું છે એવી મમતાબુદ્ધિ છૂટી જાય છે. કેમ કે જ્યાં આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ થઈ ત્યાં પરમાં આત્મબુદ્ધિ છૂટી જાય છે.

એવા ભેદજ્ઞાનથી આત્માનો અનુભવ થાય છે અને મોહનો નાશ થાય છે. આ એક પ્રકારના ભેદજ્ઞાનની સ્થૂળ વાત કરી. હવે ભેદજ્ઞાનનો એક બીજો પ્રકાર. એ સ્થૂળથી હવે સૂક્ષ્મ વાત છે. કે આઠ પ્રકારના કર્મનો આત્માને બંધ થયો છે અનાદિકાળથી - એ વ્યવહારનયનું કથન છે. એના સ્વભાવની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો આત્મા આઠ પ્રકારના કર્મના બંધના અભાવવાળો વર્તમાનમાં છે. એ વાત પહેલાં કરતાં થોડી વધારે સૂક્ષ્મ દેખાય છે. કેમ કે દેહ તો ચાલ્યો જાય છે, બાળી નાખે છે, જીવ બીજે ચાલ્યો જાય છે. એટલે દેહ અને આત્મા જુદા છે - એ તો ખ્યાલમાં એને આવી શકે છે. પણ આઠ પ્રકારના કર્મનો સંયોગ સંબંધ છે, આત્માની સાથે તાદાત્મ્ય સંબંધ નથી. જેમ સાકર અને ગળપણને તાદાત્મ્ય સંબંધ છે, એમ આઠ કર્મને અને આત્માને તાદાત્મ્ય સંબંધ નથી, માત્ર સંયોગ સંબંધ છે. એ સંયોગ સંબંધ પણ સ્વભાવ દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો એ આઠ પ્રકારના કર્મના બંધથી ભિન્ન, અબદ્ધ સ્વભાવ મુક્ત આત્મા ત્રણેકાળ રહેલો છે. એવા આઠ પ્રકારના કર્મનું લક્ષ છોડીને, એ આઠ કર્મના બંધનનું લક્ષ છોડીને, મુક્ત એવો ચિદાનંદ આત્મા અંતર બિરાજમાન છે એનું લક્ષ કરતાં આત્માને આત્માનો અનુભવ થાય છે. બે પ્રકાર કહ્યા.

ત્રીજો પ્રકાર. સ્થૂળ, પછી સૂક્ષ્મ, પછી સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ એમ ધીમે-ધીમે અંદરમાં આત્માના સ્વરૂપ સુધી કેમ પહોંચી જવાય અને આત્માના દર્શન કેમ થાય આ એની વાત છે. આત્મદર્શન કહી કે સમ્યગ્દર્શન કહી.

એક વખત હમણાં રાજકોટમાં એક ભાઈએ પ્રશ્ન કર્યો, કે પૂજ્ય ગુરુદેવ આ શુદ્ધાત્માની આટલી બધી પ્રશંસા કરે છે, આટલો-આટલો મહિમા ગાય છે શુદ્ધાત્માનો તો એ શુદ્ધાત્મા ચોવીસ કલાક કરતો શું હશે? એવો એક પ્રશ્ન થયો. વેલજીભાઈ! આવો એક પ્રશ્ન આપણા રતિભાઈ ધીયાએ કર્યો. કે આ આત્માના આટલા બધા પ્રશંસા અને ગાણા ગવાય છે તો તે ચોવીસ કલાક આત્મા કરે શું? એવો પ્રશ્ન થયો. એનો ઉત્તર આપ્યો, કે એ દર્શન દેવાનું કામ કરે છે. પણ કોને? કે જે દર્શન લે એને.

શું સમજાણું? ઝવેરચંદભાઈ! કે આ ભગવાન જે આત્મા અંદરમાં ઝળહળ જયોતિ બિરાજમાન છે. દેહદેવળમાં છતાં દેહથી ભિન્ન, આઠ કર્મથી ભિન્ન અને ભાવકર્મથી - રાગાદિથી ભિન્ન - પુણ્ય-પાપના પરિણામથી ભિન્ન અંદરમાં, અને જ્ઞાન અને આનંદથી અભિન્ન એવો જે પરમાત્મા, અંદર પરમાત્મા બિરાજમાન છે. આપણે બાળકને કહિએ કે ભગવાનના દર્શન કરો તો ધર્મ થાય. વાત સાવ સાચી છે. ભગવાનના દર્શન તમે કરો તો ધર્મ થાય એ વાત સાવ સાચી છે. પણ

કયા ભગવાનના દર્શન કરતાં ધર્મ થાય અને કયા ભગવાનના દર્શન કરતાં શુભભાવ થાય? આહાહા! એટલો ભેદ બબર નહિ. તો આ આત્મા છે એ ચોવીસ કલાક શું કરે? કે જે દર્શન લેવા જાય એને (દર્શન) દે. એને ના ન પાડે. જેમ મંદિર હોય એમાં મહાવીર ભગવાનની પ્રતિમા બિરાજમાન હોય અને રસ્તે ચાલતાં ઘણા માણસો મંદિર પાસેથી ચાલ્યા જતાં હોય, તો ભગવાન - પ્રતિમાજી કોઈને બોલાવતા નથી કે મારા દર્શન કરવા આવો. કોઈને બોલાવે નહિ. અને મંદિરમાં જે જાય અને દર્શન લે એને ના પાડે નહિ. બહાર ચાલ્યા જતાં હોય તેને બોલાવે નહિ અને અંદરમાં જઈને જે ભગવાનના દર્શન કરે એને દર્શન આપ્યા વિના રહે નહિ. પણ દર્શન લેવા જાય એને ઘે ને? મોહનભાઈ!

એમ આ પ્રભુ ભગવાન આત્મા અંદર બિરાજમાન છે. આહાહા! કેમ બેસે એને? આ ભગવાન અંદર બિરાજમાન છે. તો એવો પ્રશ્ન થાય, કે આવડો મોટો ભગવાન આત્મા મારી પાસે (અંદર) બિરાજમાન છે તો મને કેમ દેખાતો નથી? (કેમ) કે તું દેખતો નથી. પ્રશ્ન તો થાય ને, કે ભગવાન આત્મા અંદર બિરાજમાન છે તો મને કેમ દેખાતો નથી? કે તું દેખતો નથી. અને જે દેખે છે એ ન્યાય થઈ જાય છે. એને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થઈને ચારિત્ર આવીને મોક્ષ પ્રગટ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ:- આપ અમને દેખવાની કળા બતાવો.

ઉત્તર:- તે ભેદજ્ઞાનની કળા જે ગુરુદેવ પાસેથી હું શીખ્યો છું અને એ ગુરુદેવનો જ માલ હું અહીંયા delivery (વિતરણ) કરવા આવ્યો છું. એનો જ માલ અહીંયા delivery કરવા આવ્યો છું.

આ લંડનમાં કોઈ જિજ્ઞાસુ જીવો હોય અને એના ગ્રાહક હોય, માલ બતાવવો, એને પસંદ પડે તો લઈ લે. અને કદાચ આજે ન લ્યે તો જાંગળ (પાછું આપવાની શર્તવાળું) આપવામાં આવે, જો સારો લાગે તો રાખી લેજો અને સારો ન લાગે તો માલ પાછો કાલ આપી દેજો. તો પણ કાંઈ વાંધો નથી. કોઈ બળાત્કાર નથી. અહીંયા કોઈના ઉપર બળાત્કાર નથી કે અમે કહીએ છીએ તે તમે માનો, માનો અને માનો; એવો કાંઈ કોઈના ઉપર બળાત્કાર નથી. ધર્મ એનું નામ કે જેમાં બળાત્કાર ન હોય. ધર્મી જીવો ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવે, કહે, શાસ્ત્રોમાં લખે. જેની યોગ્યતા હોય તે ગ્રહણ કરે. અને યોગ્યતા ન હોય અને ગ્રહણ ન કરે તો પણ તેના ઉપર કરુણા કરે; કે અત્યારે એની યોગ્યતા પાકી નથી ને, એ પણ ભગવાન છે, કાલે સમજશે. આજે ન સમજ્યો તો કાલે સમજશે. એમ એનું મોટું મન હોય છે. ન સમજે એના ઉપર દ્વેષ નહિ અને સમજે એના ઉપર રાગ નહિ. સમજે એના પ્રત્યે રાગ નહિ અને ન સમજે એના પ્રત્યે દ્વેષ નહિ તેનું નામ મધ્યસ્થતા, તેનું નામ વીતરાગી દશા કહેવામાં આવે છે.

તો એ શુદ્ધાત્માની ઉપલબ્ધિ અનંતકાળથી એક સમય માત્ર પણ જીવને થઈ નથી. શુદ્ધાત્માનો સ્વાનુભવ થયો નથી, શુદ્ધાત્માને સ્વસંવેદન જ્ઞાન વડે જેણે પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં લીધો નથી, એવા શુદ્ધાત્માના સ્વરૂપને એક વખત જો અંતર્મુખ થઈને જીવ સ્વાનુભવવડે જાણી લે તો અલ્પકાળમાં તેને મુક્તિ થાય, થાય અને થાય જ. એ સંદેશો જે ગુરુદેવનો હતો તે સંદેશો અહીંયા કહેવામાં આવે છે. કે ભેદજ્ઞાનથી શુદ્ધાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે.

મુમુક્ષુ:- અમે પણ અહીંયાં પ્રેમપૂર્વક આપની સાંભળવા આવ્યા છીએ.

ઉત્તર:- બરાબર! બહુ સારી વાત છે, સાંભળવા જેવું આ છે, કરવા જેવું આ છે. જે અનંતકાળથી નથી કર્યું તે કરવા જેવું છે. બાકી પાપ તો અનંતવાર કર્યા અને નરક નિગોદમાં ગયો અને પુણ્યના પરિણામ પણ અનંતવાર કર્યા અને દેવગતિમાં ગયો અને દુઃખી થયો. પુણ્ય કરે તો પણ દુઃખી અને પાપ કરે તો પણ દુઃખી. પાપનું ફળ દુઃખ અને પુણ્યનું ફળ પણ દુઃખ, એ સર્વજ્ઞ ભગવાન સિવાય કોઈ કહેતું નથી.

મુમુક્ષુ:- કોઈને એમ લાગે કે નરકમાં તો દુઃખ હોય પણ દેવમાં પણ દુઃખ છે?

ઉત્તર:- દુઃખ જ છે. જ્યાં આત્માનું ભાન નથી ત્યાં તો વધારે અગ્નિ લાગે છે કે મને રિદ્ધિ ઓછી અને ઓલા દેવને રિદ્ધિ વધારે છે. ઓલો દેવ હુકમ કરે કે હાથી થઈ જા તો હાથી થઈ જાવું પડે. ત્યાં order (હુકમ) માનવો પડે. ત્યાં વ્યવસ્થા છે એ જાતની. સ્વર્ગમાં તો સુખ હશે ને? અરે ભાઈ! ધૂળમાં પણ સુખ નથી. સુખ તો આત્મામાં છે. આહાહા! ત્યાં (સ્વર્ગમાં) સુખ કેવું?

મુમુક્ષુ:- શાસ્ત્રમાં મહિમા બહુ કરે છે ને, એટલે સ્વર્ગમાં સુખ ઘણો હશે.

ઉત્તર:- એ મુખર્ષીઓ કરે છે. અજ્ઞાની મુર્ખ મૂઢ છે ને, જેને આત્માનું ભાન નથી અને આત્માના સુખનો સ્વાદ જેણે લીધો નથી, એ સ્વર્ગના સુખને વખાણે. અને જેણે આત્માનો આનંદ નથી લીધો એ બીજા પૈસાવાળાને સુખી માને પણ (તે) દુઃખીના દાળીયા છે. કયાંય એમાં પૈસામાં સુખ નથી. તેમ પૈસામાં દુઃખ પણ નથી. પૈસાની મમતા (થાય) એ દુઃખનું કારણ, પૈસા હોવા છતાં નિર્મમત્વભાવે પરિણમી જાય તો એ આત્મા સુખી છે. ભલે પૈસો હોય. એમાં પૈસો કયાં નડે છે ધર્મ કરવામાં? ધર્મ કરવામાં શું નડે છે? કે પૈસો મારો, એવી મમતા નડે છે. પૈસો નડતો નથી, સંયોગ નડતા નથી, કુટુંબ-કબીલા નડતા નથી. પણ 'આ મારું' એમ જે મોહ અને મમતા કરે છે એ એને ધર્મ કરવામાં આડખીલી છે. એનો ઘાતકભાવ છે. સંયોગ એમ-ને-એમ હોય છે. ચક્રવર્તી છે, છ ખંડનું રાજ્ય છે, છજી હજાર તો સ્ત્રી છે. એટલું લશ્કર છે, એટલો વૈભવ પુણ્યનો છે પણ અંદરમાં ... સોળમાં શાંતિનાથ ભગવાન ચક્રવર્તી પદમાં હતા. તીર્થંકર થવાના હતા તે તેમને ખબર હતી. કામદેવ પણ હતા. ચક્રવર્તી પણ હતા અને કામદેવ પણ હતા અને તીર્થંકર પણ થવાના હતા. છતાં રાજ્યમાં બેઠા છતાં એ આત્મામાં આસન હતું એનું. એટલા ઉદાસ-ઉદાસ અંતરથી હતા. બહારથી ન દેખાય. એ ઉદાસીનતા અંદરની શ્રદ્ધાપૂર્વકની પરિણતિ ચાલે છે. તો એમાં મારાપણાનો ભાવ કયાંય આવતો નથી. તો એમ પ્રશ્ન થાય કે જો ઉદાસીનતા હતી તો કેમ દીક્ષા અંગીકાર જલ્દી કરતા નથી?

અરે ભાઈ! તને ખબર નથી. પ્રત્યેક પદાર્થ સત્ અહેતુક, સ્વયમેવ એના સ્વઅવસરે પરિણમી રહ્યા છે. એ પરિણામને કોઈ ફેરવે કે કોઈ કરે એવી કર્તાબુદ્ધિ જ્ઞાનીને હોતી નથી. જ્ઞાની તો પોતાના પરિણામને અને પરના પરિણામને જાણતો પરિણમે છે. જ્ઞાની સાધક તો પોતાના પરિણામને અને પરના પરિણામને જાણતો પરિણમે છે પણ એ કરતો બિલકુલ નથી. એટલે કરવું ન કરવાનો પ્રશ્ન તો મૂળમાં જૈનદર્શનમાં છે જ નહિ. અને જેને કરવું અને છોડવું અને લાવવું અને મુકવું એવી બુદ્ધિ પર્યાયમાં અને પર્યાયના વિષયમાં જાય છે, એને- જ્ઞાતા-દૃષ્ટા આત્મા છે, જ્ઞાયક હોવાથી કેવળ જ્ઞાતા છે, એ જ્ઞાતા સ્વભાવને ચૂકી અને પોતે કર્તા બને છે. તો કર્તા બનવું એ જ મૂળ અજ્ઞાનનું મૂળીયું છે અને જ્ઞાતા થવું એ જ મોક્ષનું મૂળ રહેલું છે. વખત થઈ ગયો.